

Павле Јовић

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд

Стефан Немања у записима црквених великодостојника XIX века

Сажетак: У раду је дат преглед записа црквених великодостојника о Стефану Немањи који су објављени у XIX веку. Први записи потичу од првог модерног историографа и архимандрита Јована Рајића (1823) и епископа карловачког Евгенија Јовановића (1827). Затим хронолошки следе краћи записи великодостојника: Јефтимија Ивановића (1834), Герасима Георгијевића (1838) и Гаврила Поповића (1849). Прву монографију посвећену Немањи је објавио митрополит београдски Михаило Јовановић (1873). Пред крај XIX века о оснивачу прве српске државе су писали Иларион Руvaraц (1878) Нићифор Дучић (1882), Петар С. Протић (1897) и Иларион Весић (1899). Најтемељнија монографија о великом жупану Немањи је објављена на немачком језику и штампана у Јени 1897. Њен аутор је епископ жички Никанор Ружичић, који је написао и прву историју српске цркве (1893).

Увод

Животопис Стефана Немање остао је сачуван кроз многе вихоре бурне српске историје у форми житија, које су после Немањине смрти оставили његови синови Растко и Стефан Немањић (1210 и 1216), а потом и хиландарски монаси Доментијан (1264) и Теодосије (Башић 1924).

Представа о Стефану Немањи и његовом делу остала је жива кроз сва даља столећа наше прошлости у народном предању, али и у делима европских историчара (M. Orbini 1601; Ch. F. Du Cange 1660; J. S. Assemani 1755).

У другој половини XVIII века настају повољније историјске околности за културни развој Срба, долази до буђења националне и историјске свести, па творац српске државе у средњем добија достојно место у првој историји Срба Павла Јулинца (1765). Нешто касније (1771) митрополит карловачки Јован Георгијевић објављује у Бечу стихиру посвећену српским свететељима Симеону и Сави (Вуковић 1996: 244).

Крајем XVIII века први српски модерни историограф и црквени великодостојник Јован Рајић (1726–1801) је у својој историји словенских народа, једно поглавље посветио Стефану Немањи. Ту описује историјске догађаје пре Немањиног доласка на чело прве српске државе и потом за време његове владавине (Рајић 1794: 316). Иако је Јован Рајић један од првих великодостојника који је посетио манастир Хиландар (1758) као извор за животопис Стефана Немање он не користи житија његових синова Растка и Стефана Немањића, већ *Хронику* грофа Ђорђа Бранковића, *Краљевство Словена* Мавра Орбина и дела француских историчара Дифресна и Фрешоа.

Родоначелник династије Немањића и његов син св. Сава ушли су у европску научну евиденцију у XIX веку захваљујући Словаку Павлу Јозефу Шафарику, који је открио житија и објавио рад у бечком часопису *Jahrbücher der Litteratur* (1831): *Übersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler der südlavische Litteratur*, а потом

и у књизи *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanů* (Успомене древне писманости Југословена, Прага 1851).

У овом раду дат је кратак преглед записа о Стефану Немањи које су објавили српски црквени великодостојници XIX века, као и главни биографски подаци о њима. У XIX веку, који је Србима донео национално ослобођење и услове за културни развој, буди се национална свест и јављају се први покушаји да се напише историја српског народа (Видаковић 1833; Медаковић 1852).

Први запис о Стефану Немањи из XIX века налазимо у другом издању Рајићеве историје, која је штампана 1823 у Будиму под насловом *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче же Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ* (Рајић 1823: 388). Ово капитално дело је први пут изашло 1794. године у Бечу. Писац ове прве модерне историје је Јован Рајић (1726–1801), који је живео и стварао у доба просвећености. Рајић је стекао солидно образовање у Карловцима, Коморану, Шопрону и на Духовној академији у Кијеву. Био је архимандрит манастира Ковиља и цркви је остао привржен целог живота без обзира на оно непријатно што је доживео. Рајићева историја је послужила и нашим првим писцима историје српског народа (Видаковићу, Медаковићу), као и страним историчарима (J. Engel, *Geschichte von Serwien und Bosnien*, Halle 1801). Седма књига, другог дела Рајићеве историје је обимна: трећа и четврта глава обрађује епоху Немањића. Међутим, иако Рајићева историја обилује историјским догађајима у доба његове владавине, мало је података о Немањином животу: не наводи годину његовог рођења и смрти, као ни име његовог оца. Пола века касније (1872) штампани су поједини делови Рајићеве историје, за које се очекивало да је публика посебно заинтересована: *Немањићи. Мрњавчевићи, Грђљановићи, Бранковићи* (Ђирковић 2003: 7). Књига је изашла у добром преводу на савремени српски језик, у издању панчевачких књижара, браће Јовановић. На тај начин је Рајићева историја у виду књига џепног формата постала доступна ширем кругу читалаца.

Други запис о Стефану Немањи је из 1827. године и потиче од епископа горњокарловачког Евгенија Јовановића (световно име Јефтимije, 1802–1854), који је завршио богословију у Сремским Карловцима и правни факултет у Шарошпатаку у Мађарској (Вуковић 2009: 500). У време док је радио као правни помоћник Вршачке епархије објавио рад *Стефанъ Немања* у најстаријем српском часопису. *Сербске лейтхойиси* за 1827 годину (Јовановић 1827: 12). Овај часопис, који је био претходница *Лейтхойису Мајшице српске* излазио је од 1825–1830. Евгеније Јовановић је у црквеном животу највећу пажњу поклањао образовању свештеника и просвећивању верника. Његов рад *Орјѳографија сербска* (Будим 1836) указује да је био противник Вукове реформе. Објавио је више радова у листовина и часописима; био је члан Матице српске и Друштва српске словесности (Вуковић 2009: 500). Када је реч о пореклу Немањином, занимљиво је да је Евгеније Јовановић још тада исправно записао да је Завида отац Стефана Немање. До истог закључка је много година касније (1900) дошао и један од првих критичких историчара Љубомир Ковачевић (1848–1918), са којим се слажу и савремени историчари (Ј. Калић; Т. Живковић).

Још један Србин из Угарске, родом из Срема, Јефтимije Ивановић је написао животопис посвећен Стефану Немањи, који се налази у другој књизи *Новый Плутархъ или ктаткое описаніе славѢйшии людій свию народа отъ древноѢйшии времена до данасъ*, која је штампана 1834. у Крагујевцу. Јефтимije Ивановић је по узору на Француза Пјера Бланшара и Немца Фридриха Крафта (Blanchard 1815) издао четири књиге животописа знаменитих људи свих народа од најстаријих времена па

до средине XIX. столећа, додавши животописе Стефана Немање, св. Саве, цара Душана, Карађорђа и Јована Рајића. Јефтимије Ивановић (1773–1849) је био парох у више различитих места у Срему, учитељ и писац, велики љубитељ књига и противник реформе Вука Караџића (Вуковић 2009: 55).

Митрополит шабачки Герасим Георгијевић (1831–1839) је 1838. године објавио књигу под насловом *Знаменити догађаји нове српске историје*. На почетку тог дела објавио је повест о Студеници и њеном оснивачу Немањи, која је настала још 1815.

Та књига, која је написана још 1815. године била је једна од првих српских књига штампаних у време кнеза Милоша у ослобођеној и обновљеној Србији. То је историјско и лично, мемоарско сведочење о догађајима и приликама у времену Првог српског устанка и његовом слому, о паду и пропасти свете обитељи у Студеници. Герасим Георгијевић (1779–1839) је био скромни калуђер, сабрат братије манастира Студенице, избеглица у манастиру Фенеку и повратник у манастиру *Благовешћење* на Руднику. За епископа шабачког хиротонисан је 1831. године (Вуковић 1996: 127).

Године 1849. штампана је књижица *Животописание славны людий старогъ и новиегъ века* у којој је изашао животопис Стефана Немање (*Стефанъ Неманя, првѣй краль српскѣй*). Аутор и преводилац ове књижице с немачког је архимандрит Гаврило Поповић (1811–1871), који је завршио богословију у Карловцима. Пре избора за епископа био је професор богословије. Године 1842. изабран је за редовног члана Друштва српске словесности. Био је и ректор Београдске богословије и успешно се бавио и књижевним радом (Вуковић 1996: 106).

Житіе святыхъ сербскихъ просветителѣй Свмеона и Саввы је дело епископа пакрачког, Кирила Живковића, које је штампано исте године као и Рајићева историја (Виена 1794). Исто дело изашло је још једном у XIX веку, али у француском преводу под насловом *Legendes slaves du moyen-age 1169–1237, Les Nemanja vie de St. Symeon et de Sabba* (Paris 1858). Преводилац је пољски песник, орјенталиста и славишта Александар Ходџко (Aleksander Chodźko, 1804–1891) Животопис српских просветитеља Симеона и Саве је прво штампано дело српске средњовековне књижевности. Ради се о скраћеном и прерађеном житију Теодосија, док је аутор погрешно сматрао да се ради о Доментијановом житију (Скерлић 1914: 13). Кирило Живковић (1730–1807), чије је световно име Јевгеније, стекао је основно богословско знање у манастиру Студеница, а од 1848. боравио је у Хиландару и ту начинио препис Теодосијевих *Канона Симеону и Сави на осам ѿласова*. Боравак у Хиландару и тамошња богата традиција писане речи сигурно су пресудно утицали на њега. Свуда где је боравио Живковић се бавио преписивањем старих рукописа Касније ће постати епископ пакрачки (Красић 1884: 29).

Године 1873. београдски митрополит Михаило Јовановић је објавио књигу под насловом: *Животъ и дела Св. Сѣефана Немање*, о којој се код нас мало писало. Књижица, која броји 70 страна се може сматрати првом монографијом о Стефану Немањи (Јовановић 1873). Штампана је у Београду, у државној штампарији. Ипак, та публикација, која више обрађује историјске догађаје пре проглашења Немање за српског владара и за време његове владавине, мало говори о самом творцу српске државе и хронологији његовог живота. При крају ове књижице говори о Немањином сину св. Сави и завршава је са размишљањем да Немања заслужије посебну монографију, и да би било добро да се Немања и св. Сава нађу заједно у оквиру једне историјске студије. Митрополит Михаило (световно име Милоје, 1826–1898) издао је поменути књижицу док је био епископ шабачки и за разлику од својих претходника у фусноти наводи коришћену литературу: *Летопис Ђорђа Бранковића, Раићева исто-*

рију и *Повесѣнницу срѣскої народа* Данила Медаковића (1826), али и друге изворе као што су: Хризовуља св. Симеону у Хиландару; чланке у Гласнику Друштва српске словесности. Од страних извора користио је Мавра Орбина, Дифресна и Ассеманија (*Kalendaria Ecclesiae Universae*, IV, 1755). Као оца Стефана Немање наводи Десу. И поред велике заузетости око црквених послова, митрополит београдски је стигао да се бави и научним радом, који је био обиман и разноврстан. (Вуковић 1996: 328–330)

У годинама 1876–78, када Србија води ослободилачке ратове не престаје занимање за најзначајнијег српског владара. У *Гласнику Друштва српске словесности* излази рад под насловом *Словено-српска књижница на св. Гори Аѣонској у манастиру Хиландару* руског архимандрита Леонида (1821–1891), у којем описује житија св. Симеона Мироточивог, која је нашао у библиотеци манастира Хиландара. Архимандрит Леонид (Лев Александрович Кавелин, 1821–1891) је манастиру Хиландару. Од 1877 он је игуман Сергеј-триоцке лавре, а од 1881 дописни члан Академије наука у Санкт Петербургу. Био је веома плодотворан писац. Између осталог објавио је 1868. у Москви монографију *Истѣорическое описание Срѣбскої царскої Лавры Хиландаря и еѣ ойношений к царсѣивам Срѣбскому и Русскому*.

Свештеник и историчар Иларион Руварац оставио је видљив траг на подручју истраживања раних српских владара и црквених посленика (лит. Руварац 1901). У његовом раду *Прилози к објашњењу извора српске истѣорије* дао је критички осврт на до тада познате изворе о животу Стефана Немање и навео нове изворе: немачког историчара (Ernst Dümmler, *Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien* 549–928, Wien 1856) и руске историчаре (Голубинский, *Краткий очерк истории православных церквей*, Москва 1871; Василевский, *Из истории Византии в XX веке*, Петербург 1877). Иларион Руварац (1832–1905) је био архимандрит фрушкогорског манастира Гргетег, ректор Карловачке богословија и академик. Руварац је значајан као представник критичког правца у српској историографији који је дао кључан допринос у његовој афирмацији у односу на романтичарску историографију. Руварац је настојао да буде истраживач извора, а не писац синтетичких прегледа историје. Нарочито су га занимала тешка питања из српске историје чијем је расветљењу значајно допринео (Радонић 1938: 469)

Још један црквени великодостојник обнавља сећање на Стефана Немању у годинама када Србија после ослободилачких ратова постаје независна држава и Краљевина (1882). Те године калуђер, војсковођа и архимандрит Нићифор Дучић у делу *Сѣарине хиландарске* (1882) даје преглед споменика српске средњовековне књижевности и између осталог и житија посвећена св. Симеону Мироточивом. Такође, у другој књизи *Књижевних радова* Нићифор Дучић (1892) је аутор два чланка о Немањи: *Извјешѣаји о Немањином друѣом кршѣењу* и *О ѣри Немањина ѣоѣомка*. Нередовно се школовао и краће време био је на Сорбони у Паризу. Дучић је био више пута биран за председника Српског ученог друштва, а 1891. године он постаје редовни члан Српске краљевске академије (Радојчић 1925: 681).

Пред крај деветнаестог века (1897) епископ жички и нишки Никанор (крште-но име Никола, 1843–1916) објавио је до тада најстудиознију монографију посвећену Стефану Немањи: *Gross zupan Stephan Nemanja und seine Bedeutung für den serbischen Staat und die serbische Kirche* (Jena 1897). Књига је изашла у Немачкој и данас се може наћи у многим библиотекама те државе, а код нас једини примерак је сачуван у библиотеци Одељења за историју Филозофског факултету у Београду. Ружичић је користио бројне изворе: Šafarika, Kanitz, Arnolda, Kukuljevića, Srećkovića, Kovačevića... Никанор Ружичић је завршио је београдску Богословију и Духовну

академију у Кијеву. Био је ректор Београдске богословије, а од 1883. редовни члан Српског ученог друштва. Након умировљења 1889. год. студирао је теологију и филозофију у Јени и Тибингену и 1892. постао почасни члан Српске краљевске академије (Пузовић 2000: 215). Никанор Ружичић је аутор и књиге *Црквено религиозни животи Срба* (*Das kirchlich-religiöse Leben bei den Serben, Göttingen 1896*) и двоатомне књиге: *Историја српске цркве* (Београд, 1893 и 1895).

Исте, 1897. године, професор Београдске богословије Петар С. Протић објавио је књигу под насловом *Житија српских светиња као извор историјски*, у којој је описао живот св. Симеона Мироточивог према записима његових синова: св. Саве и Стефана Првовенчаног, као и Доментијана (Протић 1897: 28). Као ране изворе за Немањину биографију наводи поред Шафарика и радове словеначког језикословца Франца Миклошића (*Archiv für slavische literatur, Bd. II, 31*), нашег филолога Ђуру Даничића (*Životi kraljeva i arhiepiskopa 1865, 189–190*), као и хрватског филолога Вагрослава Јагића (1871). Аутор је још 1890. године предао текст на руском језику Кијевској академији да га штампа, али због неповољних политичких прилика до тога није дошло.

Године 1899. у *Веснику српске цркве* изашао је рад Архимандрита и ректора Београдске богословије Илариона Весића, који покушао је да сагледа шире значај Стефана Немање: *О значају животи и рада Стефана Немање за политички и религиозни животи српског народа*. То је заправо био говор, који је Иларион Весић одржао 11. фебруара 1899 у сали богословије на прослави поводом 700 годишњице смрти Стефан Мироточивог. Као изворе је користио: Историју српског народа Панте Срећковића (2. књига, 1888, *Život sv. Simeona od sv. Save po P.J. Šafarika 1851, 1873; Životi sv. Simeona od Štefana Prvovenčanoj po Šafariku*). Иларион Весић (1852–1906) је завршио Богословску академију у Кијеву. Био је ректор Призренске и Београдске богословије (Новаков 2006: 166).

Када је 1996. године одржан научни скуп посвећен Стефану Немањи у организацији Српске академије наука и уметности, у уводном раду под насловом *Стефан Немања у модерној историографији* (Калић 1996: 5) наведена су имена првих српских школованих историчара XIX века: Д. Медаковића, П. Срећковића, И. Павловића, Љ. Ковачевића, а осим Јована Рајића нити једно име из редова српских црквених великодостојника. Већина од њих је завршила угледну Духовну академију у Кијеву, а на основу свог научног рада стекли су признање у научним круговима: постали су чланови Српског ученог друштва и Српске краљевске академије.

Не смемо заборавити да су великодостојници српске православне цркве први прегледали и описали житија посвећена Стефану Немањи (1794 и 1877), да су објавили прве монографије о њему (1873) и да су га представили не само као владара и државника, већ и као светитеља. Њихови радови су били исходиште за даља пручавања српских историчара, који су написали прве научне историје српског народа у XX веку: Ст. Станојевић (1908); К. Јиречек (1911) и В. Ђоровић (1989).

Закључак

Најзначајнији српски владар Стефан Немања био је записан у бројним делима и радовима српских историчара и црквених великодостојника XIX века. Први српски историчари XIX века (Јулинац, Медаковић, Срећковић) нису довољно познавали житија посвећена њему и приказују га више као владара и државника, а не као и светитеља. Посленици српске православне цркве користе житија и друга њима доступна дела као извор за писање о Стефану Немањи. То је први учинио епископ

пакрачки, Кирило Живковић још давне 1794., када је објавио дело: *Житіе святихъ сербскихъ просвѣтителей Свмешна и Саввы* користећи Теодосијево житије. Српски историчари су почели да истражују житија посвећена Немањи много касније (И. Павловић 1879; М.Баришић 1924; Ст. Станојевић 1938). Док великодостојници српске цркве објављују прве монографије о Немањи у XIX веку (1873. и 1897.), прва монографија њему посвећена је настала испод пера једног историчара тек у XX веку (Ст. Станојевић: Немања 1933).

Литература

- Миливоје Башић, *Сѣаре срѣске биографије*. Београд, Српска књижевна задруга, 1924.
- Pierre Blanchard, Fridrich Karl Kraft, *Kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer und Frauen aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten*. Pesth, C.A. Hartleben, 1815).
- Иларион Весић: *О значају живоїта и рада Сѣевана Немање за ѿлоїиѣчки и релиїиозни живої срѣскої народа*. Београд, 1899, Штампарија Павловића и Стојановића.
- Сава Вуковић, *Јовановић Јефтѣимије У*: Српски биографски речник, књига 4, Нови Сад, Матица српска, 2009, 500–501.
- Сава Вуковић, *Јован (Георѣјевић) Ђорђевић*. У: Српски јерарси од деветог до двадесетог века. Београд, Евро, 1996, 244–247.
- Сава Вуковић, *Ивановић Јефтѣимије У*: Српски биографски речник, књига 4, Нови Сад, Матица српска, 2009, 55–56.
- Сава Вуковић, *Герасим Георѣјевић, миїроїолиїи шабачки (1831–1866)*. У: Српски јерарси од деветог до двадесетог века. Београд, Евро, 1996, 101.
- Сава Вуковић, *Гаврило Поїовић, еїискої шабачки (1860–1866)*. У: Српски јерарси од деветог до двадесетог века. Београд, Евро, 1996, 106.
- Сава Вуковић, *Михаїло (Јовановић)*, Митрополит Србије. У: Српски јерарси од деветог до двадесетог века. Београд, Евро, 1996, 328–330.
- Герасимъ, Георѣјевићъ, *Знаменитиї догађаи новїз србске исторїз*. У Београду, у Књажеско србској књигопечатњи, 1838. 3–25.
- Евгеније Јовановић, Стефанъ Немања. *Сербске лѣтописи* (Будим), 1827, књига 3, свеска 2, 12–17.
- Михаїло Јовановић, *Живоїи и дела св. Сѣефана Немање (у монашїиву Симеона) краља срѣскої*. У Београду, у државној штампарији.
- Архимандрит Леонид, *Словено-срѣска књижница на св. Гори Аїїонској у манасїиру Хиландару*, књига 44, св. 1, 232–304.
- Јованка Калић, Стефан Немања у модерној историографији. Зборник, Међународни скуп Стефан Немања-Свети Симеон Мироточиви, септембар 1996. Београд, САНУ, Одељење историјских наука, књига 26, 2000, 5–19.
- Владимир Красић, *Кирил Живковић владиѣа ѿакрачки*. Глас истине, 1884. 4, 29–30.
- Александра Новаков, *Весић, Иларион*. У: Српски биографски речник, књига 2, Нови Сад, Матица српска, 2006, 166.
- Јован Рајић, *Исїорїа разныхъ славенскихъ народовъ наиїаче же Болїаръ, Хорвайїовъ и Сердовъ*, Будим, 1823, књига VII., глава III, 388–415.
- Сима М. Ђирковић (предговор) *Немањићи, Мрњавчевићи, Грђљановићи и Бранковићи*, Београд, Златоуст, 2003, 7–23.
- Гавриљ, Поповић, *Живоїїоїїисанїе славної людиї сїароїї новїеїѣ века У Београду, у Књажеско србској књигошпечатњи*, 1849, 49–56.
- Петар С. Протић, *Житија српских светаца као извор историјски*. Београд, тампарија С. Хоровица 1897, 28–52.
- Предраг Пузовић, *Никанор Ружичић, еїискої жички (1886–1889)*. У: Зборник радова. Научни скуп Рудо Поље, Карановац, Краљево. Београд-Краљево, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књига 76, 2000, 215–232.

- Никола Радојчић, *Дучић Нићифор*. У: Народна енциклопедија, Загреб, Библиографски завод, 1925, 681.
- Јован Радонић, *Иларион Руварац*. У: Сlike из историје и књижевности. Београд, 1938, 469–499. Летопис Матице српске, књига 331.
- Иларион Руварац, *Рашки епископи и митрополији*. Глас СКА, LXII, 39.
- Иларион Руварац, *Прилози к објашњењу извора српске историје*, Гласник српској ученој друштва, књига XLVII, 1878,
- Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*. Београд, 1914, 13.